

منابع پژوهش در تاریخ اسلام و ایران دوران اسلامی

تاریخ: علمی متکی بر روش و قواعد خاص خود

کار مورخان: شناخت، تحلیل و تفسیر رویدادها و تحولات گذشته با کاوش و نقد و بررسی شواهد و مدارک مندرج در منابع تاریخی،

گوناگونی منابع مورد استفاده مورخان برای فهم زندگی اجتماعی انسان در گذشته

گونه های منابع تاریخی از ظهور اسلام تا پایان عصر صفوی

رجوع مورخان، برای آگاهی از چگونگی وقوع رویدادهای گذشته، به منابع مختلف

۱. منابع غیر نوشتاری: الف) مَحَوِّطَه ها و بناهای تاریخی ب) ابزارها و وسایل دست ساخته

انسان پ) آثار شفاهی

الف) مَحَوِّطَه ها و بناهای تاریخی

فایده آثار و بناهای برجای مانده از دوره های تاریخی مورد مطالعه، برای مورخان: آگاهی از اوضاع فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و نظامی دوران گذشته

نمونه مکانهای تاریخی: غار حرا، کوه احد و یا دشت چالدران، بعنوان بستر وقوع یک رویداد تاریخی

نمونه آثار و بناهای تاریخی مانند: میدان نقش جهان، مسجد گوهرشاد و به طور کلی آثار ساختمانی و معماری نظیر کاخها، کاروان سراها، قلعه ها و برجها، زیارتگاهها، مقبره ها، پل ها و جاده ها، آب انبارها، مساجد و کلیساها، معابد و خانقاهها، بنادر و اسکله ها و روستاها و شهرهای قدیمی بعنوان یکی از مهمترین منابع و مراجع پژوهش درباره گذشته های دور و نزدیک

اهمیت این آثار: کمک به مورخان، برای فهم عمیق تر و بازسازی دقیق تر گذشته ها

ب) ابزارها و وسایل دست ساخته انسان

موثق بودن این دسته از آثار و منابع برای مورخان. انواع پوشاک، جواهرات، ابزارهای کشاورزی، ظروف، وسایل حمل و نقل، اشیای هنری مثل مجسمه ها، تابلوهای نقاشی، سازهای موسیقی، جنگ افزارها، وسایل خانگی و در مجموع، تمام دست ساخته های انسانی بازمانده از گذشته، گواهی روشن بر نوع فرهنگ و عقاید و آداب و رسوم پیشینیان ما. از این رو، کسب اطلاعات بسیار مفیدی برای بازآفرینی گذشته، در اختیار مورخان از طریق بررسی این آثار که به طور خاص در قلمرو دانشهایی چون باستانشناسی، معماری و هنر قرار می گیرند،

پ) آثار شفاهی

کمک زیاد مطالعه روشمندان افسانه ها و اساطیر اقوام در دوره های مختلف تاریخی، خاطرات شفاهی، انواع مختلف ادبیات عامیانه، اعم از داستان های تاریخی، قهرمانی، اخلاقی و تخیلی، گونه های متفاوت متلها، لطیفه

ها و انواع شعر: نظیر دوبیتی، تصنیف، ترانه و لالایی، برای شناخت فرهنگ، آداب و رسوم و سنت‌های مختلف اجتماعی در دوره‌های مختلف

۲. مراجع و منابع نوشتاری: الف) کتا بهای تاریخی ب) سفرنامه‌ها پ) نوشته‌های جغرافیایی

ت) ادبیات و متون ادبی ث) سیاست نامه‌ها و اندرزنامه‌ها ج) سایر نوشته‌ها

تنوع و تعدد مراجع و منابع مکتوب تاریخ اسلام و ایران در دوران اسلامی،

الف) کتا بهای تاریخی

کتابهای تاریخی نوشته شده توسط مورخان دوره‌های مختلف: از جمله مهمترین منابع پژوهش در گذشته. تنوع فراوان و خاص کتاب‌های تاریخی تألیف شده در دوران اسلامی

۱. تاریخهای عمومی:

ویژگیهای تاریخ نگاری عمومی: یکی از شاخه‌های تاریخ نگاری در ایران؛ آغاز از قرن سوم هجری قمری و تداوم آن تا اواخر عصر قاجار. مؤلفان این دسته از آثار، نگارش تاریخ جهان از آفرینش عالم آغاز و سپس پرداختن به شرح زندگی حضرت آدم و دیگر پیامبران. پس از آن، آغاز نگارش تاریخ اساطیری ایران از کیومرث و ختم به پایان دوره ساسانیان. در ادامه، ثبت و ضبط رویدادهای تاریخ اسلام و سلسله‌های ایرانی تا زمان حیات خود.

از مهم ترین و مشهورترین تاریخ‌های عمومی: **تاریخ طبری** تألیف **محمدبن جریر طبری** 310 224 (ق)

۲. تاریخ‌های محلی:

تاریخ‌های محلی: یکی از مهمترین گونه‌های تاریخ نگاری و یکی از گنجینه‌های مهم اطلاعات سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و نظامی و نیز جغرافیایی شهرها و مناطق ایران انگیزه اصلی نویسندگان تاریخهای محلی از نوشتن کتاب‌های تاریخی:

الف: ثبت و ضبط رویدادهای تاریخی،

ب: بیان ویژگی‌های جغرافیایی و اقتصادی

ج: نگارش زندگی‌نامه مفاخر و مشاهیر محلی

از معروف ترین آثار تاریخی محلی: **تاریخ سیستان** از مؤلفی ناشناخته، در موضوع تاریخ سیستان از ایام قدیم تا سال 725 ق

۳. تاریخ‌های سلسله‌ای:

یکی دیگر از گونه‌های تاریخ نگاری رایج در دوره اسلامی در ایران: تاریخ‌های سلسله‌ای

انگیزه نگارش تاریخ سلسله‌ای: در ابتدا تشویق ادیبان و دانشمندان توسط فرمانروایان بزرگ و کوچک، به منظور ثبت و ضبط رویدادهای دوران خود، به تدوین این رویدادها؛ بعدها با گسترش تاریخ نویسی سلسله‌ای

در میان سلسله‌های محلی، پیوستگی این نوع تاریخ نویسی با تاریخ نویسی محلی

از مشهورترین تاریخ‌های سلسله‌ای: کتاب **تاریخ بیهقی** اثر ابوالفضل بیهقی در تاریخ غزنویان

۴. تک نگاری :

مرسوم شدن این نوع تاریخ نگاری از دوره تیموریان به بعد؛ در این نوع تاریخ نگاری مؤلفان عموماً به اشاره فرمانروا، توصیف و ثبت و ضبط تاریخ زندگی او به صورت متمرکز و ویژه، از مشهورترین تک نگاریها : **عجائب المقدور فی نوائب تیمور (زندگی شگفت آور تیمور)** تألیف ابن عربشاه درباره تیمور

۵. تاریخ های منظوم :

سرودن منظومه های حماسی و تاریخی : دارای پیشینه دیرینه ای در ایران؛ رواج و رونق بسیار در دوره مغولان . سرایندگان این نوع آثار، به نظم کشاندن رویدادهای تاریخی؛ از برجسته ترین منظومه های حماسی و تاریخی: **شاهنامه**، اثر گران سنگ و بلند آوازه حکیم ابوالقاسم فردوسی

ب) سفرنامه ها

اهمیت سفرنامه ها: ارائه اطلاعات مفیدی از زندگانی اجتماعی مردم ایران در سفرنامه ها و کمتر دیده شده در دیگر منابع . ارائه گنجینه ای از اطلاعات ارزشمند درباره تاریخ اجتماعی و فرهنگی و جغرافیای تاریخی سرزمین هایی که بسیاری از جهان گردان دیده اند از جمله ایران به صورت سفرنامه

پ) نوشته های جغرافیایی

اهمیت فراوان بررسی و مطالعه محیط جغرافیایی رویدادها، در پژوهشهای تاریخی (مکان رکن مهم در رویدادهای تاریخی) {علل اهمیت} نوشته های جغرافیایی دارای اطلاعات بسیار با اهمیتی درباره: آداب و رسوم، فرهنگ، نوع معیشت، آب و هوا، وضعیت اقتصادی، وضعیت نظامی، راهها، کالاها، قلعه ها، برجها، بندرها، رودها و دریاها، پایتخت ها، ادیان و اعتقادات، نژاد و زبان و حدود و سرحدات و مرزهای سرزمین ها و حکومت های محلی

برخی از این متون عبارت اند از : **کتابهای با عنوان مشترک المسالک و الممالک** تألیف نویسندگان مختلف از جمله ابن خردادبه.

ت) ادبیات و متون ادبی

احتساب متون نظم و نثر ادبی، بعنوان گونه مهمی از منابع تاریخی : بعلاوه انعکاس اوضاع سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و نیز عقاید دینی و فلسفی رایج در هر عصری، کم و بیش، در شعر شاعران و نویسندگان آن عصر همچنین نقد اوضاع سیاسی، اجتماعی و فرهنگی زمان توسط بسیاری از شاعران مانند انوری، شاعر دوره سلجوقی در قصیده **نامه اهل خراسان**، سعدی در **بوستان و گلستان** و حافظ در دیوانش،

ث) سیاست نامه ها و اندرزنامه ها

کتاب های سیاست نامه ای: حاوی اطلاعاتی سودمند درباره شیوه کشورداری، مناسبات حکومت و مردم و تشکیلات و نهادهای اداری، اقتصادی، نظامی و فرهنگی

یکی از برجسته ترین این آثار : **سیاست نامه** خواجه نظام الملک توسی، وزیر مقتدر عصر سلجوقی، اندرزنامه ها: پرداختن به اخلاق کشورداری و مناسبات اخلاقی فرمانروا و مردم از نمونه های مشهور اندرزنامه ها : **قابوس نامه**، نوشته عنصرالمعالی در قرن پنجم هجری

ج) سایر نوشته ها

محدود نبودن منابع نوشتاری تاریخ به مواردی که ذکر شد ؛

وجود انواع دیگری از تألیفات با نام: **طبقات، انساب و فرهنگ** نامه های زندگی نامه ای حاوی اطلاعات مفید تاریخی

از دیگر منابع و مراجع مهم تاریخی: **اسناد برجای مانده از دیوانهای حکومتی** سلسله ها نظیر فرما نها، معاهدات سیاسی، اسناد اقتصادی و فرهنگی و منشآت (نامه ها)

استفاده از متون تقویمی و گاه شماری، متون فلسفی و کلامی و فقهی، متون اخلاقی و سایر تألیفات علمی به منظور تبیین اوضاع علمی دوره های تاریخی، مورد توجه و مطالعه مورخان

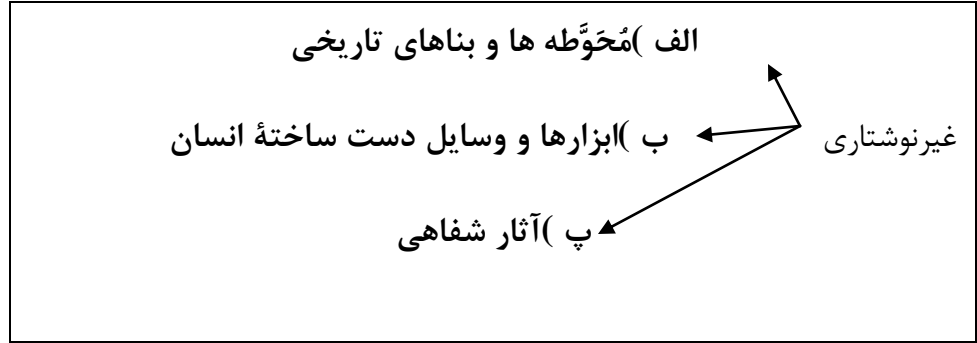
اطلاعات مفید نوشته های روی سکه ها درباره اوضاع سیاسی، اجتماعی، مذهبی، اقتصادی و هنری سلسله های حکومتی و نام پادشاهان

مانا باشید

م.نوریان

تقسیم منابع اسلامی به دودسته : ۱. دست اول ۲. دست دوم

تقسیم دیگر: ۱. نوشتاری ۲. غیرنوشتاری

مراجع و منابع نوشتاری

الف (کتابهای تاریخی ب) (سفرنامه ها پ) (نوشته های جغرافیایی ت) (ادبیات و متون ادبی ث) (سیاست نامه ها و اندرزنامه ها ج) (سایر نوشته ها)

الف: تاریخ عمومی

ب: تاریخ محلی

ج: تاریخ سلسله ای

د: تک نگاری

م: تاریخ منظوم

کتابهای

تاریخی

تفاوت تاریخنگاری سلسله ای و تک نگاری: در تاریخ سلسله ای درباره یک خاندان و رویدادهای دوره آن خاندان

اما تک نگاری تنها مربوط به یک حاکم یا پادشاه، شباهت: هر دو به سفارش حکام

تاریخ نگاری عمومی: از آغاز جهان تا زمان خود نویسنده

ادغام تاریخ نگاری محلی و سلسله ای

نمونه	ویژگیهای کتابهای تاریخی	نوع کتاب
تاریخ طبری	ویژگیهای تاریخ نگاری عمومی: یکی از شاخه های تاریخ نگاری در ایران؛ آغاز از قرن سوم هجری قمری و تداوم آن تا اواخر عصر قاجار . مؤلفان این دسته از آثار، نگارش تاریخ جهان از آفرینش عالم آغاز و سپس پرداختن به شرح زندگی حضرت آدم و دیگر پیامبران . پس از آن، آغاز نگارش تاریخ اساطیری ایران از کیومرث و ختم به پایان دوره ساسانیان . در ادامه، ثبت و ضبط رویدادهای تاریخ اسلام و سلسله های ایرانی تا زمان حیات خود .	تاریخ عمومی
تاریخ سیستان	یکی از گنجینه های مهم اطلاعات سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و نظامی و نیز جغرافیایی شهرها و مناطق ایران انگیزه اصلی نویسندگان تاریخهای محلی از نوشتن کتاب های تاریخی: الف: ثبت و ضبط رویدادهای تاریخی، ب: بیان ویژگی های جغرافیایی و اقتصادی ج: نگارش زندگی نامه مفاخر و مشاهیر محلی	تاریخ محلی
تاریخ بیهقی درباره غزنویان	انگیزه نگارش تاریخ سلسله ای: در ابتدا تشویق ادیبان و دانشمندان توسط فرمانروایان بزرگ و کوچک، به منظور ثبت و ضبط رویدادهای دوران خود، به تدوین این رویدادها ؛ بعدها با گسترش تاریخ نویسی سلسله ای در میان سلسله های محلی، پیوستگی این نوع تاریخ نویسی با تاریخ نویسی محلی	تاریخ سلسله ای
زندگی شگفت آور تیمور	مرسوم شدن این نوع تاریخ نگاری از دوره تیموریان به بعد؛ در این نوع تاریخ نگاری مؤلفان عموماً به اشاره فرمانروا، توصیف و ثبت و ضبط تاریخ زندگی او به صورت متمرکز و ویژه،	تک نگاری
شاهنامه فردوسی	سرودن منظومه های حماسی و تاریخی : دارای پیشینه دیرینه ای در ایران؛ رواج و رونق بسیار در دوره مغولان . سرایندگان این نوع آثار، به نظم کشاندن رویدادهای تاریخی؛	منظوم